

СЕКЦІЯ 1 СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

ЛОКУС КОНТРОЛЮ МАЙБУТНЬОГО В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ LOCUS OF CONTROL OF THE FUTURE IN THE CONDITIONS OF HYBRID WARFARE

У статті представлено теоретичний аналіз проблеми впливу гібридної війни на суспільство. Виокремлено основні стратегії ідеологічного та культурного впливу ворога на масову свідомість людей. Установлено, що конвенційна війна в умовах інформаційного суспільства не має жодної доцільності та не може призвести до конструктивного результату. Війна у сучасних умовах є явищем архаїчним, тому весь цивілізований світ засудив збройну агресію Росії проти України. Одним із завдань гібридної війни є порушення об'єктивного сприйняття світу, спотворення навколишньої дійсності та зневіра людей у майбутньому. В умовах українсько-російської війни інформаційно-ідеологічне протистояння не дало росіянам успіху на полі бою, навпаки, початок конвенційної війни став результатом програву на інформаційному фронті. У статті описано результати досліджень локусу контролю майбутнього українців, які не покидали територію України від початку війни. Одним із компонентів апперцепції майбутнього є інформаційні ресурси, які допомагають людині конструювати реальність у близькій та далекій перспективі. За результатами опитування українці позитивно сприймають майбутнє навіть в умовах війни. Про екстернальність локусу контролю свідчить схильність досліджуваних покладатися на себе у вирішенні життєвих завдань. Основними інформаційними ресурсами, які використовують досліджувані для позитивної апперцепції майбутнього, є джерела, які поширюють не об'єктивну, а бажану інформацію. Одним із чинників, що призводить до дестабілізації апперцепції майбутнього, є тривала відсутність зв'язку особистості з інформаційним простором, який зникає після тривалих масових ракетних ударів по критичній інфраструктурі України з боку Росії. Інформація та доступ до неї є однією з базових потреб особистості для підтримання позитивного сприйняття об'єктивної дійсності та протидії фаталізації наслідків війни.

Ключові слова: гібридна війна, локус контролю, апперцепція майбутнього, інформаційний простір.

The article presents a theoretical analysis of the problem of the impact of hybrid warfare on society. The main strategies of ideological and cultural influence of the enemy on the mass consciousness of people are highlighted. We have established that a conventional war in the conditions of the information society has no expediency and cannot lead to a constructive result. War in modern conditions is an archaic phenomenon, therefore the entire civilized world condemned Russia's armed aggression against Ukraine. One of the tasks of the hybrid war is to disrupt the objective perception of the world, distort the surrounding reality and make people despair in the future. In the conditions of the Ukrainian-Russian war, the informational and ideological confrontation did not give the Russians success on the battlefield, on the contrary, the beginning of the conventional war was the result of a loss on the informational front. The article describes the results of research into the locus of control over the future of Ukrainians who have not left the territory of Ukraine since the beginning of the war. One of the components of the apperception of the future is information resources that help a person to construct reality in the near and far perspective. According to the results of the survey, Ukrainians perceive the future positively, even in conditions of war. The subjects were found to have an external locus of control and a tendency to rely on themselves in solving life tasks. The main information resources used by the researched for a positive apperception of the future are sources that distribute not objective, but desired information. One of the factors that leads to the destabilization of the apperception of the future is the long-term lack of connection of the individual with the information space, which disappears after the long-term mass missile strikes on the critical infrastructure of Ukraine by Russia. Information and access to it is one of the basic needs of an individual to maintain a positive perception of objective reality and counteract the negative perception of the consequences of war.

Key words: war, locus of control, apperception of the future, information space.

УДК 159.9
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.45.1>

Кириченко В.В.
д. психол. н., доцент,
професор кафедри соціальної
та практичної психології
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

В умовах гібридної війни інформаційно-ідеологічне протистояння починається тоді, коли застосування конвенційної зброї не дає результатів. Воно має на меті підрив довіри населення до влади та її здатності забезпечити бажане майбутнє. Інформаційно-ідеологічне протистояння є основним інструментом воєн ХХІ ст., воно є результатом еволюції людської культури, яка дала змогу перетворити руйнівну зброю на зброю, яка

створює. У сучасному медіасередовищі, коли йдеться про країни інформаційного суспільства, усе частіше зустрічаються лексеми «торгові», «ринкові», «технологічні», «науково-парадигмальні» війни. Війна, як би антигуманно це не виглядало, стала рушієм еволюції людини. Перші знаряддя праці використовувалися здебільшого для здійснення агресії, а перше ремесло, яке освоїла людина, – мистецтво війни. Амери-

канський нейроендокринолог Р. Сапольскі схиляється до того, що поява виду людини розумної є результатом зміни ролі еволюційної доцільності агресії як такої задля виживання виду [8]. Людина розумна стала видом, який поступово відмовляється від тваринних форм агресії та переносить протистояння у інший вимір. Перші гомініди навчилися гальмувати в собі «вбивчі інстинкти», бути «людиною розумною» означає якраз не вбивати або вбивати лише з необхідності. Архаїчні форми війни у будь-якій культурі XXI ст. сприймаються як неприйнятний прояв антигуманності, порушення традиційних цінностей; жодна культура не може виправдати навіть конвенційну війну, а концепт «гуманна війна» є абсурдним. Гібридна війна розширює діапазон інструментів, які можна використовувати у процесі військового протистояння. В умовах інформаційного суспільства такою зброєю є ідеологія, культура, релігія та інші осередки групових цінностей, які агресор намагається поширити на території противника за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій [2]. Гібридна війна виникає як результат усвідомлення деструктивності будь-якого збройного вирішення локальних чи геополітичних конфліктів. Це, зокрема, стосується економічної недоцільності використання конвенційної зброї в умовах інформаційного суспільства, адже руйнування, у першу чергу, економічної інфраструктури негативно відображається на глобальній економіці. Наслідки війни в умовах глобальної економіки відчуватимуть не лише воюючі країни (за умови, що вони є учасниками глобального ринку), що проілюструвала українсько-російська війна, фаза повномасштабного вторгнення якої почалася в 2022 р. Закони соціальної організації інформаційного суспільства не приймають архаїчних правил ведення війни, які були усталеними в колоніальному суспільстві. За визначенням Євгена Магди, «гібридна війна – це прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права» [7, с. 4]. Якщо агресивна фізична війна засуджується світовою спільнотою, то інструменти гібридної є цілком легальними та виправданими з погляду еволюційної доцільності. Світоглядна війна є новою формою людського протистояння, де в ролі солдатів виступають блогери та журналісти, поля бойових дій простираються на просторах світової інформаційної мережі, а замість військової техніки та набоїв – аудіовізуальний контент.

Світова спільнота є свідком чи не наймасштабнішого конфлікту колоніальної автотратії проти цивілізованого демократичного інформаційного суспільства. Але «остання імперія світу» намагається використовувати зброю цивілізованого світу – інформацію для отримання певної переваги на полі бою. Для них інформаційно-психологічне протистояння є допоміжним інструментом, який використовується як підготовка до ведення конвенційної війни. Розуміючи, що для популяризації російського світу у них немає достатніх інформаційних ресурсів, вони спробували провести агресивну військово-тактичну операцію, одночасно використовуючи потенціал інструментів для здійснення інформаційно-психологічних атак. В умовах українсько-російської війни вони використовуються для деморалізації особового складу силових структур та підриву довіри цивільного населення до них. Гібридна війна, яку розв'язала Росія проти України, пройшла низку трансформацій – від інформаційної популяризації братерських відносин до ідеологічної легітимізації геноциду стосовно українців. Гібридну війну, що з упевненістю можна констатувати, Росія програла Україні та цивілізовану інформаційному суспільству. Систематичні інформаційно-психологічні атаки не змогли переконати українців, що перспектива їхнього майбутнього у межах будь-якого союзу з Росією є кращою, ніж союз з європейським співтовариством. Росія світоглядно програла через те, що українці мали можливість реально оцінити якість зримого майбутнього в кожному із «союзів»¹, і очевидний цивілізаційний вибір європейського співтовариства зруйнував усі плани «мирного» поглинання України. Росія двічі програвала Україні в гібридній війні: у 2005 та 2014 рр. кожного разу кульмінацією ставали масові протести українців проти деспотії та зміни геополітичного вектору діяльності. Це спричинило до зміни політики РФ у сфері зовнішньополітичної діяльності та зосередило увагу на підготовці до збройної окупації України. Програш Росії у гібридній війні проти України став причиною повномасштабної війни 2022 р.

Загальна мета інформаційно-ідеологічного протистояння в умовах гібридної війни полягає у дискредитації цінностей ворога та зневірі людей у майбутньому. Інформаційно-психологічні атаки ворога розраховані на формуванні тривожного стану (генералізованої тривоги за майбутнє), яка виникає через неможливість апперцепції майбут-

¹ З даними Держстату України за 2001–2021 рр. щорічно у середньому 620 тис. осіб мігрують за межі України (URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/ds.htm).

нього. Здебільшого такі заходи в інформаційному просторі проводяться з **метою катастрофізації майбутнього**. Це призводить до появи панічних настроїв, депресії та тривожних розладів. Основою внутрішнього локусу контролю є усвідомлення людиною здатності контролювати будь-які ситуації, які виникають у зримому майбутньому. Військовий психолог Олег Карачинський вважає, що одним із наслідків війни (або її інструментів) є втрата майбутнього: «Наше «я» не обмежується тілом та світоглядом; наше «я» це ще й проєкція власного майбутнього. Зараз в українців намагаються вкрасти це майбутнє»². Ерік Андерсон, Ніколас Карлтон, Майкл Діфенбах і Пол Хан зазначають, що стан невизначеності, який виникає в умовах гібридної війни виснажує людину. Ситуативна мобілізація ресурсів людини на фізіологічному та когнітивно-емоційному рівнях із часом пригнічується, розвивається втома від війни [9]. Із часом пригнічується емоційна реакція на події війни; основні емоції, які пов'язані з подіями майбутнього, мають негативне забарвлення. Основним інформаційними джерелами невизначеності є імплікація варіантів майбутнього, недостатнє розуміння власної поведінки в умовах нестабільного майбутнього та обмежений доступ до інформації (П. Хан, В. Кляйн, Н. Арора) [10].

В умовах гібридної війни на особистість деструктивно впливають неконтрольовані інформаційні потоки, частина з яких продукується ворогом для додаткової дестабілізації людини. За результатами дослідження Т. С. Гурлевої та Н. Ю. Журавльової в умовах інформаційної невизначеності знижуються загальний рівень інтернальності особистості та рівень базової довіри до себе [1]. Недовіра до себе є наслідком руйнування образу майбутнього, людина втрачає здатність впливати на нього, а функції, які вона виконує у ньому, обмежуються базовим набором вітальних потреб (для багатьох українців на період війни актуалізувалася потреба «вижити»). Усі інші функції залишаються на паузі або їх виконання перекладається на іншу особу. Почуття безпорадності, яке формується в умовах гібридної війни, призводить до втрати ініціативи у вирішенні побутових завдань, знижує загальний рівень активності, формує відчуття власної безпорадності.

В умовах українсько-російської війни ворог намагається деморалізувати населення України, використовуючи такі блоки

інформаційного контенту³: 1) «Україна все одно програє» (зневіра населення та особового складу силових структур у перемозі); 2) «війна буде довгою» (погіршення стану добробуту та потенційні втрати: житла, роботи, загибель родичів чи власна смерть); 3) «європейці вам не друзі» (територію України потенційно окупують сусідні країни). Зникає контент, який популяризує ідеологічну, культурну та історичну близькість українців та росіян. За результатами наших досліджень, здійснених у 2018 р. у межах міжнародного наукового семінару *Reprezentacja polityczna mniejszosci narodowych* у співпраці з Інститутом соціології Варшавського університету, було досліджено, що культурне та історичне дистанціювання України від СНД (особливо Росії та Білорусі) вже відбулося. Тому в гібридному протистоянні російсько-української війни ворог не розраховує на культурно-політичне зближення [3]. Натомість актуалізувалися історичні травми минулого досвіду взаємодії українців та росіян. Особливо це стосується подій Голодомору 1932–1933 та «великого терору» 1936–1937 рр. В українців по відношенню до росіян виникають фобічні реакції, які пов'язані з попереднім травматичним досвідом історичного співіснування [6]. Росіяни намагаються залякувати українців, поширюючи інформацію про «звірства» російських солдатів на території України, які є «покаранням» за непокору українців. У російському медіапросторі відверто злочинні дії російської армії не заперечуються та пояснюються як «необхідні заходи із досягнення поставлених цілей».

Ворог розуміє, що українці певним чином адаптувалися до війни та виробили комплекс адаптаційних механізмів життєдіяльності в умовах потенційної небезпеки. Із цих причин він почав руйнувати енергетичну та інформаційно-комунікаційну мережі (але остаточно зосередив свою увагу на енергетичній). Одним із завдань таких заходів убачається розвиток інформаційної депривації в українців. Інформація є одним життєво важливих ресурсів для інтерпретації зовнішнього світу, а в умовах невизначеності потреба в інформації зростає у геометричній прогресії. За результатами нашого дослідження встановлено, що в періоди соціальних загострень спостерігається істотне збільшення тривалості сеансів споживання інформації. У 2014 р. середня тривалість сеансу споживання інформації серед осіб юнацького та раннього дорослого віку становила 144 хвилини, у 2022 р. – 189 хвилин,

² URL: <https://forbes.ua/lifestyle/trivoga-neviznachenist-maybutnogo-isterika-11-nayposhirenishikh-mentalnikh-problem-cherez-vinyu-ta-sposobi-ikh-virishennya-vid-viyskovogo-psikhologa-16032022-4701>.

³ Відповідно до узагальнень аудіовізуального та текстового контенту рекламного характеру (не органічне просування) соціальних мереж Facebook.

тоді як у 2016 р. – 128 хвилин [4]. Відсутність електропостачання не лише позбавляє українців основних побутових ресурсів: опалення, води, світла, а й інформації, яка є особливо важливою в умовах невизначеності.

У грудні 2022 р. нами було проведено опитування серед жителів Житомирської області, яке мало не меті встановити рівень суб'єктивного сприйняття військових дій у регіонах, які не знаходяться в зоні проведення активних бойових дій. Ці регіони є тиловими, а тому ворог використовує проти них методи інформаційно-психологічного тиску: деморалізація та зневіра у перемозі, інформаційна депривація, катастрофізація майбутнього. Із цією метою ворог намагається пошкодити критичну інфраструктуру України, особливо енергетичну та інформаційно-комунікаційну. У дослідженні взяли участь 75 осіб дорослого віку. Найбільшу тривогу у досліджуваних у періоді зникнення електропостачання викликають відсутність телефонного зв'язку (36,36 %) та відсутність інформації про перебіг війни (24,24 %). Найменшу тривогу викликає відсутність води (3,03 %) та опалення (18,18 %). Цілком упевненими у майбутньому залишаються (12,12 %) більшість (54,55 %) залишається відносно впевненою, ще 18,18 % не впевнені у власному майбутньому. Проте 93,94 % оцінюють його позитивно. Найбільшу впевненість досліджуваним дають віра в Збройні Сили України (45,45 %) та рідні й близькі (33,33 %). Найменша впевненість – віра у Бога (9,09 %) та можливість допомагати у боротьбі проти ворога (3,03 %). За показником апперцепції майбутнього досліджувані розподілилися на тих, хто чітко уявляє його у межах 1 року (39,39 %) та до кінця життя (27,27 %). Досліджувані за будь-яких обставин розглядають позитивний розвиток подій українсько-російської війни, однозначно вірять у перемогу України та намагаються її абсолютизувати. На питання: «Як, на вашу думку, завершиться українсько-російська війна» досліджувані відповіли, що впевнені у перемозі України (100 %), із них 65 % упевнені у відновленні територіальної цілісності України станом на 1991 р., 27 % – повернення територій станом на 23 лютого 2022 р. і лише 8 % – у замороженні конфлікту на невизначений термін і поступове виведення російських військ із території України. Як свідчать ці результати, після майже року повномасштабної війни з Росією в українців не спостерігається катастрофізація майбутнього, хоча присутні окремі форми обмеження позитивної його перцепції. Ворог, вибравши стратегію руйнування енергетичної інф-

раструктури, у військовому плані мислить канонами колоніального суспільства. В інформаційному суспільстві найвищою цінністю є інформація, вона дає змогу вирішити більшість побутових, виробничих, соціальних проблем. Людина, позбавлена засобів для існування: води, їжі, тепла, але маючи Internet та стільниковий зв'язок, легко зможе вирішити ці проблеми в кооперації з іншими людьми, які потрапили в аналогічну ситуацію. Знищення інформаційної інфраструктури військовим шляхом, з огляду на її розгалуженість, в Україні неможливе.

Серед основних ресурсів локусу контролю майбутнього для досліджуваних залишається інформаційна мережа. Найчастіше досліджувані користуються мережею Internet: соціальними мережами та пошуковими сервісами, які є найбільш доступними та яким досліджувані довіряють (табл. 1).

Таблиця 1
Особливості взаємодії з інформаційними в умовах війни

	Перелік інформаційних ресурсів, якими користуються українці	Ступінь довіри	Ступінь доступності	Частота використання
1	телебачення	3,9	6,4	4,2
2	радіо	7,8	3,6	3,1
3	преса	3,6	2,7	2,7
4	публічні бібліотеки (в тому числі електронні)	8,8	2,3	1,8
5	web-ресурси	3,8	8,8	7,5
6	соціальні мережі	6,1	9,2	8,4
7	телефонні сервіси	2,8	6,5	4,2
8	листування, e-mail (електронна пошта)	3,3	7,2	3,2
9	пошукові системи	7,4	8,3	7,2

Статистичний зв'язок між показниками ступеня довіри та частотою використання становить $r = -0,041496291$. Це дає підстави стверджувати, що показник довіри не впливає на кількість звернень до інформаційних ресурсів у пошуку об'єктивної інформації, та вважати, що пересічні українці шукають не правдиву, а обнадійливу інформацію, що можна підтвердити результатами наших попередніх досліджень [5]. Такий контент підтримує українців та протидіє появі депресивних станів, відчаю та деморалізації. На це вказує також статистичний зв'язок між показниками ступеня «доступності» та «довіри» до інформаційних ресурсів, який становить $r = -0,301090716$. Це може бути результатом певної інформаційної

політики держави чи хаотичним, тимчасовим явищем на тлі військового протистояння, проте для українців зараз важливими в плані доступності є не об'єктивні джерела інформації, а ті, які поширюють очікувану та психологічно підтримуючу інформацію. Очікувано високим є показник зв'язку між ступенем «доступності» та «частоти вживання» контенту з певних інформаційних ресурсів. **Під час війни на перший план виступає не правдива інформація, а інформація, яка містить бажаний опис оточуючої дійсності, навіть якщо він порушує вимоги неупередженості та об'єктивності.** На нашу думку, це є тимчасовим станом, який нормалізується до норм об'єктивного сприйняття реальності, які діють в інформаційному суспільстві (однією з норм інформаційного суспільства є здатність до верифікації інформації будь-якого її члена). Порівняно з дослідженням 2018 р. результати кардинально не змінилися: досліджувані дорослого віку найчастіше використовують цифрові соціальні мережі та пошукову систему Internet для отримання актуальної інформації про ситуацію в Україні та оточуючому світі [4]. Загалом отримані результати у попередні періоди та після початку повномасштабного вторгнення свідчать, що у періоди суспільних потрясінь, до яких можна віднести умови війни, як конвенційної, так і інформаційно-ідеологічної, важливими аспектом психологічної протидії є здатність особистості до позитивної апперцепції майбутнього та пошуку чи продукування відповідного інформаційного контенту. Він вселяє в людей віру в позитивне майбутнє, генерує варіанти можливостей, які не допускають фаталізації наслідків війни в межах індивідуальної історії життя.

Актуальна інформація позитивного змісту є вкрай важливою для проєкції майбутнього. Українці потребують позитивного інформаційного підкріплення, що посилює впевненість у майбутньому та власної можливості впливати на його перебіг. Це становить небезпеку здійснення інформаційно-психологічних атак ворогом у рамках гібридної війни. Українська система безпеки та оборони має розробити ефективну систему гібридної оборони населення від впливу деструктивного та шкідливого кон-

тенту. Інтернальний локус контролю майбутнього є одним із показників готовності населення України до тривалого протистояння на інформаційному фронті за умови збереження адекватного розуміння проблем і викликів, які стоять перед українцями під час війни та після перемоги.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гурлева Т. С., Журавльова Н. Ю. Довіра до себе як важливий атрибут стресостійкості особистості в умовах інформаційної війни: взаємозв'язок понять. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2022. Т. 33 (72). № 4. С. 76–82.
2. Дорошкевич А. С. Гібридна війна в інформаційному суспільстві. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія «Філософія, філософія права, політологія, соціологія»*. 2015. № 2 (25). С. 21–28.
3. Кириченко В. В. Зміни стереотипів міжетнічного сприйняття українців північно-західного регіону в період з 2002 по 2015 рік. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2017. Вип. 6. С. 137–144.
4. Кириченко В. В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві. Житомир : ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 245 с.
5. Кириченко В. В. Психологічний аналіз медійного дискурсу російсько-української війни. *Габітус*. 2022. Вип. 41. С. 239–244.
6. Кириченко В. В., Савиченко О. М. Genocides in the collective memory of ukrainians: the psychological practice of coping. *Десятий Міжнародний симпозіум з мультидисциплінарного вивчення пам'яті «Пам'ять геноцидів / Геноциди пам'яті»*, 13–14 жовтня 2022 р. / Інститут соціальних і гуманітарних наук «Альфонсо Велес Плієго» Заслуженого Автономного Університету Пуебла (Мексика) і Науково-дослідний інститут Історичної урбаністики. URL: <https://view.genial.ly/63465456d1252f0011938b12>
7. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 304 с.
8. Сапольські Р. Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас / пер. з англ. Любенко. Київ : Наш Формат, 2021. 672 с.
9. Anderson E. C., Carleton N., Diefenbach M., Han P. K. J. The Relationship Between Uncertainty and Affect [Electronic resource]. *Frontier Psychol., Sec. Theoretical and Philosophical Psychology*. 12 November. 2019. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02504>
10. Han P. K. J., Klein W. M. P. P., Arora N. K. Varieties of uncertainty in health care: a conceptual taxonomy [Electronic resource]. *Medical Decision Making*. 2011. Vol. 31. Is. 6. P. 828–838. URL: <https://doi.org/10.1177/0272989X10393976>